

Osmanlıcılık ve İslamcılık Karşısında Türkçülük

Mehmet Kaan Çelen

İstanbul, Ötüken Neşriyat, 2018, 234 sayfa, ISBN: 6051555652

İkbâl VURUCU*

Mehmet Kaan Çalen'in "Osmanlıcılık Ve İslamcılık Karşısında Türkçülük" isimli kitabı neşredilmiştir. Eser bir giriş, üç ana bölüm, son söz, kaynakça ve dizinden oluşmaktadır. Bu kitap yazarın kendi ifadesi Türk milliyetçiliği hakkında "çeşitli metinler üzerinden yürütülen bir anlama faaliyetidir, bir fikriyattır" ve Türk milliyetçiliğinin doğuşunu ve gelişimini açıklayacak bir teori geliştirme veya var olan bir milliyetçilik teorisini Türk milliyetçiliğine tatbik etme gayretinde değildir. Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük ile ilgili konuların gündemimizden hiç düşmediğini; kimlik meselesinin hâlâ siyasî ve fikrî hayatımızı şekillendiren başat âmil olduğunu; hâlâ kim olduğumuz

* Öğr. Gör., Pamukkale Üniversitesi, Acıpayam Meslek Yüksekokulu, E-Posta: ivurucu@pau.edu.tr

sorusu karşısında bir mutabakat tesis edemediğimizi düşününce, kimlik meselemizin yüz yıllık arka plânına dikkat çekmeye çalışan bu kitabın ilgili literatürde ciddi bir boşluğu dolduracağı şüphesizdir (s.13).

Kitabın ilk bölümü Türk milliyetçiliğinin doğuşunun tarihsel temellerini anlatmaktadır. Yazar bu bölümde özgün, yeni görüşler bulunmadığını mevcudun bir yeniden anlatımı olduğunu vurgulamaktadır. Fakat böyle demiş olsa da yazarın “tertibi, üslubu, sırası geldikçe eski yazı metinlere müracaat etmesi ve bazı bildik ayrıntıları derinleştirmesinin dışında” bir başka özelliğinin de Osmanlı dönemi Türkçülüğünün dönemleştirilmesi hususunda teferruatta da kalsa bir teklifinin olmasıdır. İkincisi, Türkçülüğün tarihinin yazılmasında mevcut retorik dışında çıkmamış fakat bu retorik “doğrudan Türkçülüğün doğuş sürecine iştirak etmiş olan iki kurucu ismin, Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp’in metinlerine nispetle” anlatılmıştır. Böylece, Türkçülüğün iki önemli simasının kendi tarihleri, dolayısıyla bizatihi kendileri hakkında nasıl bir bilinç inşâ ettikleri ve varoluşlarını nasıl bir tarihî bağlam içine yerleştirdikleri anlaşılmalıya çalışılmıştır. Bu bölümde Türkçülüğün Türk Dünyasındaki temsilcilerinden bahsederken Türk aydınının aşamadığı bir nokta dikkat çekiyor. Azerbaycan ve Kırım, Tatar aydınlarına vurgu yapılırken Türkistan/Orta Asya Türkçü aydınlarının yok sayılmasıdır. Elbette yazarın derinlemesine incelemeyeceği ve özet olarak sunduğunu belirttiği bu bölümde yer almamasını mazur görebiliriz ama artık Türkistan Türkçü aydınlarının da Türkçülük tarihindeki yerini almasını bekliyoruz. Son dönemde üzerinde daha çok yazılan ve fikirleri tartışılan Nihal Atsız’ın da polemik yaptığı Mustafa Çokay’ın, ayrıca Münevver Kari, Mağcan gibi Türkçüleri Türk milliyetçiliği tarihine eklemek gerekmektedir.

Kitabın ikinci ve üçüncü bölümlerinde ise Osmanlı ve İslâmcı çevrelerin Türkçülüğe yönelik eleştirileri ile Türkçülerin bu eleştirilere karşı ürettikleri cevaplar incelenmiştir. Önce II. Meşrutiyet Dönemi’nin meşhur tartışmaları ele alınmış, sonra temsil edici olduğuna inanılan metinlerin desteğiyle daha kapsayıcı bir çerçeve çizilmiştir. Eserin özgün bölümünü oluşturan birincil elden aktörlerin tartışmalarının yer aldığı bölümler yer almaktadır.

Kimlik tartışmalarının yoğun olarak tecessüm etmeye başladığı dönem Tanzimat Fermanı ile başlar. Bu dönem Osmanlılık kimliğinin olduğu kadar Türkçülük ve İslamcılık kimliklerinin de nüvelendiği bir dönemdir. Tanzimat Fermanı modern Batılı ulus-devletlerle girilen ilişkinin sonucunda ilan edilmiştir ve yeni bir kimlik düzeninin ortaya çıkmasına kaynaklık etmiştir. Devlet düzeni yeniden tanzim edilmiştir. Bir bakıma modern Avrupa sistemine uyum sağlama girişimidir. Bu dönemin sonunda yetişen Osmanlı aydınları modernitenin düalite içeren zihniyet kalıplarını üretmişlerdir. Yeni Osmanlı devlet nizamı da bu zihniyet ikiliklerini somutlaştıran bir karakter taşımaktadır. Eğitimde, yargıda, toplumda eski-yeni, modern-geleneksel, doğu-Batı gibi ikilikler görünürlik kazandı.

İkinci bölümde yazar, Osmanlılık konusundaki tartışmalara yer verirken bu ideolojinin suniliğine atfedilen görüşlere katılmakla birlikte harici ve dahili bir takım diğer etkenlerden de bahsetmesi kayda değerdir. Öncelikle düvel-i muazamanın Osmanlı devletini “hasta adam” olarak konumlaması ve bu mirası paylaşmak hususundaki ihtiraslarına vurgu yapar. Fakat bugün “dış güç” olarak meşhur olan uluslararası aktörlerin birbirlerinin ülkesine göz dikmesini “doğal” olarak görmek gerekir. Esas sorun dış güçlerin Osmanlı devletini paylaşması değildir, zaten işin doğasında olan emperyalist paylaşımlara karşı bu projeyi kolaylaştıracak kadar dışa bağımlı olan ve bu paylaşımcı ülkelerle, tabir caizse, işbirliği halinde ülkenin bölünmesinin koşullarının yaratılmış olmasıdır.

Osmanlıcılık Tanzimat'la birlikte ortaya çıkan imparatorluğun bünyesinde bütün etnik ve dini farklılıkları hanedana sadakat ekseninde yeni bir aidiyet yaratmayı amaç edinen bir kimlikti. Bu kimliğin özelliği “inşa edici” bir nitelik taşıması idi. Modernitenin ruhuna bağlı olarak benimsenin bu kimlik inşa politikasının uygulamaya sokulması, toplum tarafından benimsendiği anlamına gelmiyordu. Yeni devlet politikası gereği Avrupa'ya gönderilen ve orada yetişen Batının dilini, kültürünü, siyasetini bilen yeni nesil Osmanlı aydınları ülkeye döndüklerinde etkilerini de göstermeye başladılar. Batı karşısında İmparatorluğun kurtuluşunu önceleyen ama farklı zihniyet biçimlerini temsil eden, Batıcılığa içkin, Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülük gibi ideolojiler tedricen tecessüm etmeye başladı.

1839 yılında İkinci Mahmut'un ölmesinden sonra yerine geçen Abdülmecit, devletin kuruluşunu yeniden tanzim eden bir ferman ilan etmiştir. Tanzimat devrini açan Gülhane Hatt-ı Hümayunu veya Tanzimat Fermanı (3 Kasım 1839) milli hakimiyet prensibini kapsamamaktadır. Ferdi ve mülkiyet emniyeti, bireysel hakların korunması gibi ilkeleri kabul ederek devletle bireyin ilişkisini yeniden tanzim eden radikal nitelikli kanunların çıkarılacağı vaadedilmiştir. Tanzimat Fermanı kendi iç dinamiklerin bir sonucu olarak değil dış etkilerin bariz etkileri sonucu ilan edilmiştir. İçeriği bakımından iç politikanın ilgi alanına girmektedir. Çünkü Tanzimat Fermanında yer alan sultanın tebaasının can, namus ve malının güvence altına alınması ve Osmanlı devletinin Hristiyan tebaasına Müslümanlarla eşit haklar vaadi sonuç itibarıyla Avrupa ile ilişkilerin yani uluslararası ilişkilerin etkisindedir. Hristiyan tebaanın Müslümanlarla eşitlenmesi Avrupa ve Rusya'nın da içişlerimize müdahale gerekçelerinin bertaraf edilmesi amacını taşıyordu.

Islahat Fermanı da Tanzimat Fermanı'nın devamı niteliğinde gayrimüslim hakları çevresinde oluşturulmuştur. Islahat Fermanı, Kırım Harbinin sonunda Paris Antlaşmasının imzalanmasından önce, 28 Şubat 1856'da Bâb-ı Âli'de bütün bakanlar, yüksek memurlar, şeyhülislâm, patrikler, hahambaşı ve cemaat ileri gelenleri önünde okunarak ilân edildi. Islahat Fermanı, Tanzimat Fermanı'nı hem teyit etmekte ve hem de onu tamamlayan azınlıklara yönelik bir fermanıdır. Bu metnin bir özelliği imparatorluk geleneğine uygun olarak dini bir mahiyette değil, aksine etnik grupları kapsamaması nedeniyle seküler nitelik taşımasıdır. Böylece muhatap dini cemaatler değil modernleşme dinamiklerine bağlı olarak seküler etnik gruplar olarak belirlemiştir. Başka bir ifade ile dinî cemaatlerin ana aktör olduğu “millet sistemi” tasfiye edilmiş ve merkezileşmeyi esas alan seküler bir düzene geçiş başlamıştır.

Babı-ali'nin Batılı devletlerin her müdahalesinde yeni tavizler vermesi yeni müdahaleleri beraberinde getirdi. Osmanlı devleti Avrupa devletlerinin müdahalesine açık hale geldi. Osmanlı devleti sürekli toprak kaybetmeye ve zayıflama, küçülmeye başladı. Ülkede demografik olarak, Hristiyan grupların Avrupa'nın desteğiyle bağımsızlık alarak ayrılması Müslüman-Türk nüfusun çoğunluğu kazanmasına neden olmuştu. Bu sosyolojik gerçekliğe bağlı olarak İslam'ın siyasallaşması süreci kendini göstermeye başladı. Devletin Müslüman çoğunluğa göre yeniden tanzim edilmesi talepleri artmaya başladı. Aydınlar nezdinde yoğun tartışmalar yaşandı. İslamcılık doğmaya başlamıştı. Bu süreçte Osmanlılık düşüncesi varlığını korumakla birlikte artık Osmanlıcılık ve İslamcılık tecessüm ederken Balkanlardaki Türk topraklarının kayı ve bu kaydın sonucundaki Türk soykırımı, etnik temizlik ve göçlerle birlikte Türklük duygusu da halk nezdinde uyanmaya başladı. Belirleyici bir kimlik olarak zayıf olsa da Anadolu'ya Balkanlardan, Kırım'dan, Kafkaslardan gelen yoğun göçler Anadolu'nun türdeş bir yapıya dönüştürürken Türklük kıpırdanmaya başladı.

Balkan Savaşları Türk milliyetçiliğinin doğuşu için bir dönüm noktasıdır. Türklük bilinci toplumda önemli bir belirleyici olmaya başlamıştır. Devlet politikası Osmanlıcılık ve İslamcılık üzerinden

yürütülse de modern bir devletin oluşturulması aşamasında Türk kimliği de kendi varlığını devlet yöneticilerine dayatmaya başlar. 1908 tarihli II. Meşrutiyetle birlikte kanun-i Esasi'nin yeniden bazı değişikliklerle yürürlüğe girmesi demokratik bir ortamın ve çok partili hayata geçişin adımı olur. Türk Dünyasından Anadolu'ya sığınan aydınların öncülüğünde Türk Derneği kurulur. İlk Türkçü sivil toplum örgütü olan Türk Derneği'ni Türk Yurdu dergisinin çıkışı takip eder. 1912'de Türk Ocağı'nın kurulması Türkçü aydınların da, Osmanlıcı, Batıcı, İslamcı aydınlar yanında "biz de varız" demişlerdir.

Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset eseri Türk düşünce tarihinde ideolojilerin arasındaki farklılıkları vurgulaması, çizmesi açısından önemli bir işlev üstlenmiştir. Üstelik bugüne kadar gelen ideolojik tartışmaların da ana kaynağı olmuştur. Şüphesiz esas önemli tesiri aydınları bu ideolojilere sabitleyerek bir gruba dahil etmesi ve tartışma retoriklerini bir düzene koymasındadır. Bu bağlamda eserin ikinci bölümde, Türkçülerle Osmanlıcılar arasında temayüz eden verimli entelektüel tartışmalar konu edilmiştir. Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Ali Kemal, Süleyman Nazif arasındaki tartışma temel metinlerden hareketle resmedilmiş ve sonuçta analiz edilmiştir.

Osmanlıcıların bir Osmanlı milletinin varlığı varsayımından hareketle Türkçülüğe yöneltilen eleştiriler ve bu eleştirilere verilen cevaplar yer almaktadır. Osmanlıcıların, Türkçülere yönelttikleri eleştirilerin başında "Osmanlı tarihinin, bu tarihin ürettiği tecrübe ve mirasın önemsizleştirildiği" iddiası gelir (s. 128). Yazar Türkçülerin tartışmalarda cevapsız bıraktığı, susarak geçiştirmeyi tercih ettiği tek meselenin bu konu olduğunu vurgular. Müellife göre, Türkçü tarih tasavvurunun tarihi zaman ve mekanda yarattığı genişleme oluşan Osmanlı karşıtlığı algısını beslemiş olmalıdır. Türk tarihinin farklı zaman ve mekanlarına açılma, Osmanlı tarihinin, hatta İslam tarihinin giderek eski önemini, en azından merkezi konumunu kaybetmesini beraberinde getirmiştir. Türkçüler ile diğer iki tarzı siyasetin mensupları arasındaki tartışmalarda, özellikle Cengiz Han, Hülagu, Timur etrafında dönen tarihi meselelerin yoğun ateş hatlarından birini teşkil etmesi bu vadede değerlendirilebilir. İkinci olarak, Türkçü düşüncenin temel taşıyıcı güçlerinden olan Rusya göçmeni aydınların, belki de Osmanlı tecrübesiyle derin ilişkilerinin olmaması hasebiyle, Osmanlı tarihine lakayt kaldıkları, hatta kendi düşünceleri zaviyesinden anlamlı bulmadıkları Osmanlı tarihi tecrübesine karşı oldukları, zaman zaman eleştirisi konusu olmuştur (s. 129). İdeolojiler arasındaki farkın "tarih yazımı" ekseninde şekillendiğinde göz önüne alındığında tarih merkezli bu tartışmalar doğal karşılanabilir. Belki de sorgulanması gereken Türkçülerin "bütüncül tarih" yaklaşım iddialarına rağmen Osmanlı tarihine bakış açılarında bugün de devam eden birbirine zıt değişik bakış açılarına sahip olmalarıdır. Bu konuda Cumhuriyet tarihini lanetleyen ve Osmanlı tarihini kutsayan siyasal İslamcı tarihyazımına yaklaşmakta veya aksine Cumhuriyeti kutsayıp Osmanlıyı lanetleyen bir Kemalist tarihyazımının etkisinde kalmaları yüzyıldan fazla bir süredir Türk düşünce tarihinde yer alan Türk milliyetçileri için düşündürücüdür. Tarihi sürekliliği öne çıkararak ve iki çatışmacı yaklaşımı da reddeden eserlerin artışı da bu noktada dikkat çekicidir. Örneğin, Vahdettin Engin'in "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarihi Devamlılık" (Yeditepe yayımları, İstanbul, 2016) isimli çalışması bu açıdan önemlidir. Bu eser bütüncül tarih yaklaşımını öne çıkararak bir bilimsel çalışmadır.

Çalen'in vurguladığı bir çatışma alanı da bugün de güçlü bir şekilde gündemdeki yerini koruyan ve dizilere de konu oluşturan "Osmanlı siyasi, içtimai ve iktisadi yapısı içinde Türklerin aşağı bir konuma hapsedildiği" iddiasıdır. Bu tarih anlatısına göre, yönetim mekanizmasında devşirmeler tercih edilerek yüksek makamlar Türklere esirgenmişti. Osmanlı toplum yapısı içinde asker, Jandarma, köylü, rençber ve memur sınıflarından ibaret kalan Türklerin milli iktisatlarını kurması ve sosyal bakımdan ilerlemesi de engellenmişti (s. 138). Kozmopolit Osmanlı merkez yönetiminin Türklüğü hakir gördüğü söylemi Türklükle Osmanlılığı bir kez daha karşı karşıya getirir. Yazarın doğru bir şekilde tespit ettiği

gibi, bu tarz düşüncelerin milliyetçi çevrelerde günümüzde de yeniden üretiliyor olması, Osmanlı tarihinin Türk milliyetçiliği için hala problemlili bir konu olma özelliğini kaybetmediğinin en büyük göstergesidir. Netice itibariyle, Türk tarihine bütüncü bir bakış getirmek isteyen Türkçüler, Selçuklu Osmanlı tarihine dönük menfi bir tavır takınarak Türk tarih algısında Osmanlı tarihinin paranteze alındığı, yaşanan zamandan eski Türklere uzun bir köprünün kurulduğu yeni bir kopukluk yaratmışlardır. Dahası Osmanlılar ile vuku bulan kalem mücadelelerinde kullandıkları bazı argümanları bizatihi geçersiz kılmışlar, Osmanlılık-Türklük ve Osmanlıca-Türkçe meselelerinde Osmanlıları kısmen haklı çıkaracak bir tarih tasavvuru yaratmışlardır (s. 139). Bölümün sonunda yazar Türkçülerin görüşlerini, altında yatan kaygılarla da ilişkilendirilerek sınıflamaya, sistematize etmeye, modellemeye ve bu suretle daha anlaşılır bir zemine oturtmaya çalışmaktadır.

Üçüncü bölümde, İslamcılık ideolojisine mensup aydınlarla Türkçüler arasındaki bugünde süren temel düşünsel tartışmalar ana metinler üzerinden yürütülmektedir. İslamcılığın doğuşu konusunda Mısır, Hindistan gibi Osmanlı dışındaki İslam ülkelerinde gören yaklaşımlar yanında Osmanlı merkezli gören yaklaşımlar da mevcuttur. Batı'nın sömürgeciliğine bir tepki olarak doğmuştur. Karşıtı olduğu ideolojiler gibi modern bir ideolojidir. Batı'nın ilmini, fennini alıp kültür ve medeniyetini almamak olarak belirginleşen bir anlayışa sahiptir. Bu bölümde, İslâm, Millet ve Milliyetçilik, Ümmet, Beynelmileliyet gibi kavramlar üzerinden Türk, Türklük, Osmanlılık, hilafet, İttihad-ı İslam olarak tesmiye edilen kavramların içerikleri, birbirleriyle olan ilişkisel nitelikleri tartışılmıştır. Tartışmanın özünde modern anlamdaki batının sahip olduğu milli devlet ve millet gibi siyasî ve toplumsal formların ne ölçüde bizde de gerçekleşebileceği üzerine yürütülür. Din ve millet, Türklüğün İslam içindeki yeri gibi somut konular bugün dahi güncelliğini kaybetmeyen, tartışılmaya devam eden temalardır.

Kimlik tartışmalarının dünya ile birlikte ülkemizde de yoğun olarak akademik ve güncel yaşamın gündeminde ilk sıralarda yer almaktadır. Artık bir klasik haline gelen Yusuf Akçura'nın Üç Tarz-ı Siyaset merkez alınarak ideolojiler tarihi çözümlenmektedir. Bu risalenin etkisi ile bundan yüzyıl önce ideolojilerin sınırlarının netleştiği, grup kimliklerinin belirginleştiği tartışmalar gerçekleştirilmiştir. Mehmet Kaan Çalen'in önceki eserleri gibi bu çalışması da birincil kaynakların kullanılmasıyla ortaya çıkmıştır. Osmanlılık ve İslamcılık kısıcında Türkçülüğün fikri açıdan nasıl konumlandığı, tarihsel sorunlar, toplumsal, kültürel ve politik alanda kavramsal gelişmeler ile kendini nasıl inşa ettiğini takip edebilmekteyiz. Yazar eserin amaçlarını açıklarken, "Osmanlı tecrübesi" ve "Türklerin İslâm tasavvuru" gibi Türk milliyetçiliğinin iki sıkıntılı konusuna dikkat çekerek, bu iki mesele bağlamında kendi gelenekleri ve yüz yıllık birikimleri üzerine yeniden düşünmeleri için Türk milliyetçilerine yapılmış bir davet, olduğunu söyler (s. 11-12). Tarihçi, siyaset bilimci, sosyolog, antropolog gibi disiplinlere mensup aydın ve entelektüellerin Çalen'in bu davetine olumlu cevap vermelerini bekliyoruz. Mehmet Kaan Çalen'in bu çalışması da diğer eserleri gibi bilim dünyasına önemli bir katkıdır.